

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מתקן של חלון". אין לרש"י כל חלק בפירוש הזה, כי לא ניתן לייחס לו מה שלא נאמר בפתוב. באותו פרק של ספר ירמיהו מסופר, כי המלך יהויקים בנה לו ארמון מפואר (בית מידות), אך לא נאמר, כי עסק בשיפוץ בתי הבירה, שחלונותיהם היו רק בקיעות בקיר" והיה צורך להרחיבם "במפולש לתוך החלל".

נחום מ' ברונזניק

"ראש הדגל"

בסיפור "בחנותו של מר לופלין" מספר עגנון, שפשבא לבית-כנסת אחד בלייפציג נתפכד בעלייה לתורה, ו"לאחר הקריאה רמז לי השמש להודות לראש הדגל שפכדני בעליה לתורה. ראש הדגל באותו החודש אביו של הנער היה" (עמ' 130).

מנחם מורשת בקונטרסו "ש"י עגנון כמעשיר המילון העברי" (לשוננו לעם, טבת התשל"ח, עמ' 90) לא הצליח לגלות מקורו של הפינוי "ראש הדגל", והוא מוסר, שפרופ' דב סדן כתב לו, שאף הוא "לא שמע על צירוף זה", ובסופו של דבר משער סדן, "ייתכן פי הוא שאול ממונחי האזרחות הגויית". ולי נראה, שאין הדבר כך, ובאמת יש לפינוי הזה מקור יהודי, אלא שעגנון הסנה אותו פתתו לו צורה עברית מקראית.

במשך המאות האחרונות היה נהוג בהרבה בתי־כנסת אשכנזיים להעמיד ממונה מיוחד על חלוקת העליות לתורה, והיה נקרא בשם "סֶגֶן" או "בעל סגן". משרה זו הייתה נקנית ברוב המקומות בכסף למשך זמן מסוים. כפי שהראה ישראל היילפרין מן המקורות, היה "השם סגן נפוץ בכל תחום־התרבות האשכנזי, אף בקהילות האשכנזים שבמערב אירופה" (לשוננו, כרך טו, עמ' 197). וכדומה לזה מביא ניסן ברגרין "עמידת סֶגֶן" ("סגן שטעהען") כך קוראים למשרת הגבאי המחלק את העליות... בבתי כנסיות בדרום גרמניה" (לשוננו, כרך יז, עמ' 6, והשוה דבריו שם, כרך לד, עמ' 170). וכך מוסר בנימין דה־פריס, שבקהילות האשכנזיות בהולנד "הגבאי שהיה עומד בשעת קריאת התורה על הספר היה סיגן ופעולתו סיגן־שטיין, ביטוי שנמצא בספרות הרבנית" (לשוננו, כרך פו, עמ' 51).
על שאלת מוצאו של תואר זה עמד זלמן גייגר: "יש לחקור למה קוראים את הזכות הזאת סגן, ואת הקונה בעל סגן? ונ"ל לפי שברוב המקומות... עומד הקונה בצד החזן בעת הקריאה ואומר לו את מי יקרא לתורה... ע"כ קראו את הקונה מתחלה סגן פלשון משנת יומא ל"ז 'הסגן מימינו' ואח"כ עשו מזה שם המקרה וקראו את הזכות סגן, ולקונה בעל סגן" ("ספר דברי קהלת [קרי: קהילות]: המודיע מנהגי תפלות ק"ק פראנקפורט על המאין", 1862, עמ' 44).

ואם כי לכאורה יש בהשערה זו משום דברים של טעם, יש מקום לפקפק בה, משום שלפיה מתקבל דבר בלתי־סביר, שבעל הסגן הקובע והמצנה לחזן את מי לקרוא לתורה ייקרא בשם סגן שמשמעותו איש המשמש בתפקיד של משנה. ואכן הואיל

ועגנון קרא לבעל הסגן בשם "ראש הדגל", נראה ברור, שלפי דעתו יש מוצא אחר לתואר הזה.

ויש לשער, שעגנון ביסס את דבריו על השימוש של סגן בכמה מקורות חז"ל במשמעות אות ודגל. פשהמצרים רדפו אחרי בני ישראל והשיגו אותם חונים על ים סוף, נאמר שה' "הממם וערבבם, נטל סגניו שלהם, ולא היו יודעים מה היו עושים" (מכילתא מסכתא ויהי, פ"ב); ובמקבילה בירושלמי נאמר "הפיל סגנם שלהם" (סוטה, ריש פ"ח). וכבר נתפרש לנכון, שמונח זה לקוח או מן המלה הרומית signum או מן המלה היננית signon, המשמשת בהוראת אות ודגל. וכן נמצאת מלה זו בסיומת היננית שלה "סיגנון" בפיטוי: "כל אדם דגלו מתוך סגנון שלו" (מדרש תהלים, סופ"כ), פלומר, לכל דגל יש סימן מיוחד, שעל פיו יכול כל אחד להפיר את דגלו. פיוצא בזה במאמר: "ספר משנה תורה היה סיגנון ליהושע" (ב"ר, סופ"ו). במהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 49, יש כמה שינויי נוסחאות ובתוכם "סיגנם". המסתכם מפל האמור, יסוד הינני והרומי "סיגן" נמצא במקורות חז"ל בהוראת אות ודגל.

מן העובדה שמחלק העליות היה נקרא בשם "סיגן", הסיק עגנון, פנראה, ששם זה בא מן השם "סגן בהוראת אות ודגל, והוא היה נקרא כך, משום שהיה נותן את האות לחזן, את מי לקרוא לתורה. אך עגנון התחכם והסב את השם הזה, שמוצאו מן היננית או הרומית, לשם עברי מקראי, ובמקום "בעל סגן" או "בעל סיגן" כינה אותו בשם "ראש הדגל". אף ניתן לומר, שעשה כך לא מפאת התחכמות, אלא משום שרצה ללמדנו פרק

בהוראתו הנכונה של התואר הזה. תהא הסיבה מה שתהא, אין ספק שהתואר "ראש הדגל" אינו אלא תחליף סמנטי לשם "בעל סגן", שבו נקרא מחלק העליות בבית-הפנסת. ואם צודקים אנו בהשערה זו, תתבטל בזה דרך אגב הזכחתו של יוסף קלזונר (בהערה מס' 4 במאמרו הנ"ל של ישראל היילפריין), וכמוהו ניסן ברגריין במאמרו הנ"ל, שמן המנהג העממי לקרוא למחלק העליות בשם "סיגן" ניתן להזכיר, שניקודו המקובל של הפקיד המקראי "סגן" (במקרא בא שם זה רק בריבוי, למשל, יחזקאל כג, ו; עזרא ט, ג) או של הפוהן המשרת בתפקיד של "סגן" (משנה, אבות ג, ב) הוא סָגָן, ולא סָגָן או סָגָן כפי דעת רבים. הזכחה זו בטלה, משום שהשם סגן למחלק העליות מוצאו מן היננית או הרומית, ולכן הוא מבוטא בדומה ללשונות אלה, אבל השם סגן שבמקרא ושפמשנה מוצאו מן האכדית (ראה, יחזקאל קוטשר, מלים ותולדותיהן, עמ' 107–109), ולכן נכון לקבוע את ניקודו על פי מבטאו בלשון זו, והיינו סָגָן או סָגָן.